

Dit boek leert je de beste melodieën schrijven volgens:

DE REGELS VAN HET CONTRAPUNT

samengesteld door

Marco C. de Bruin

www.lerencomponeren.nl

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	4
INLEIDING	5
Een korte historie.....	5
Methode	5
De 12 modi	6
Dominanten van de kerktoneelsoorten.....	7
HOOFDSTUK 1 - ÉÉNSTEMMIGHEID	8
OEFENING 1 - kerktoneelsoorten.....	9
OEFENING 2 - melodieën	9
Melodische aanwijzingen bij het schrijven van melodieën.	11
Voorbeelden - cantus firmus.....	11
OEFENING 3 - cantus firmus	11
Fasebouw.....	11
OEFENING 4 - cantus firmi	12
OEFENING 5 - ritmiek.....	13
Regels voor ritmiek.....	13
Voorbeelden - ritmiek.....	13
OEFENING 6 - cantus firmi & ritmisch ontwerp.....	14
OEFENING 7 - melodieën	14
Regels voor het schrijven van melodieën	14
OEFENING 8 - omzetten in een maatsoort.....	14
Regels voor mensuratie	15
Voorbeelden - melodieën	15
Het motet	16
Tekstplaatsing	16
Teksten.....	16
OEFENING 10 - Eénstemmig motet.....	17
HOOFDSTUK 2 - TWEESTEMMIGHEID	18
OEFENING 11	18
Regels.....	19
Enkele praktische tips:	19
OEFENING 12	20
Regels.....	20
OEFENING 13	20
Regels.....	21
Regels.....	22
OEFENING 15	22
Dissonanten	23
OEFENING 16	23
Regels.....	24
OEFENING 17 - 2-stemmig motet	25
Voorbeelden - 2 stemmig motet.....	25
Hoofdstuk 3 - imitaties	26
De imitatie in gelijke beweging.....	26

De beantwoording van het fugathema.....	26
De canon	26
Omkering en tegenbeweging:.....	26
Vergroting en verkleining.....	27
Kreeftgang.....	27
Combinaties van deze soorten.....	27
De vrije imitatie:	27
OEFENING 18 - tweestemmig motet.....	27
HOOFDSTUK 4 - DRIESTEMMIGHEID	29
OEFENING 19	29
Regels.....	29
OEFENING 20	30
OEFENING 21	30
Regels.....	30
OEFENING 22	31
Driestemmige imitatie	31
Verbindingstechniek	31
OEFENING 23 - driestemmig motet	31
Voorbeeld - 3-stemmig motet	32
HOOFDSTUK 5 - VIERSTEMMIGHEID	33
OEFENING 24	33
OEFENING 25	33
OEFENING 26	33
OEFENING 27	33
OEFENING 28	33
OEFENING 29	33
Gedachten:	34
HOOFDSTUK 6 - BIJLAGEN	35
Voorbeeld pagina 1:.....	35
Voorbeeld pagina 2:.....	37
Voorbeeld pagina 3:.....	39
Voorbeeld pagina 4:.....	40
Voorbeeld pagina 5:.....	41
Voorbeeld pagina 6:.....	43
Voorbeeld pagina 7:.....	44

VOORWOORD

Onder leiding van kundige en inspirerende docenten heb ik drie jaar lang met plezier het contrapunt bestudeerd. Ik volgde dit vak aan het Koninklijk Conservatorium in Den Haag ten tijde van mijn studie.

Ik heb daar geleerd dat het Contrapunt bestaat uit vele regels en melodische aanwijzingen. Eigenlijk moet je al die regels weten, maar ik moet bekennen dat ik ook wel eens iets opzocht. En wat mij altijd goed hielp was het kopiëren van de grote componisten als Josquin des Prés, Giovanni Pierluigi da Palestrina of Orlando di Lasso. Het is altijd goed om idolen te hebben, niet waar?

Het bestuderen van contrapunt gaf mij inzicht in het schrijven van goeie melodieën. Ik leerde beter meerstemmig schrijven en raakte thuis in de polyfonie. En het gaf mij een fundamenteel begrip van melodie-opbouw, fasebouw, samenklanken, het schrijven van tegenstemmen en het schrijven van vrije melodieën.

Voor de wekelijkse lessen op het conservatorium moest ik hard werken. De docenten gaven vele huiswerkopdrachten die echt met aandacht gemaakt moesten worden. Maar juist daardoor maakte ik vele 'kilometers' en deed ik veel ervaring op. Contrapunt heeft dat ook nodig!

Als je er aan begint is er geen weg meer terug. Als je stopt zal je opnieuw moeten beginnen om het weer in de vingers te krijgen. Het vergt je tijd en aandacht.

Wees geduldig en werk hard, het loont echt!

In dit E-book staan de regels en melodische aanwijzingen van het 16^e eeuws Contrapunt, afgewisseld met opdrachten en theorie zoals ik die geleerd heb. Het is zeker niet een compleet overzicht en er is nog veel meer te leren over het contrapunt.

Dit E-book helpt je een eind op weg en ik hoop dat het jou inspireert om deze muziek verder te bestuderen en te integreren in jouw eigen componeren.

En bij het contrapunt geldt echt 'oefening baart kunst', vandaar de vele opdrachten.

Het oefenen in schrijven in deze stijl geeft een begrip dat uiteindelijk een veel bredere geldigheid heeft dan deze historische begrenzing zou doen vermoeden.

Gebruik dit E-book als leerboek en als naslagwerk.

Maak de oefeningen in een apart schrift of op je computer. Maak de oefeningen met aandacht en werk netjes. Op de laatste 7 bladzijden staan vele voorbeeld melodieën in verschillende modi. Laat je daardoor inspireren!

Een eerste stap naar het contrapunt is het luisteren naar deze muziek. Door te luisteren raak je gewend aan de klank en de stijl.

Ik geef je een paar suggesties waar je naar kan luisteren als introductie op het 16e eeuws contrapunt:

- Josquin des Prés – [Mille Regretz](#)
- Claudio Monteverdi - [Missa in Ilo tempore](#)
- Giovanni Pierluigi da Palestrina – [Missa Papae Marcelli](#)
- Orlando di Lasso – Motet voor 8 stemmen '[Osculetur me Osculo](#)'

Grote dank gaat uit naar mijn docenten ten tijde van mijn studie op het Koninklijk Conservatorium in Den Haag: Paul Schepers en Ineke Kien. Zij hebben mij met humor en strenge hand het contrapunt bijgebracht.

Ik wens je veel lees-, schrijf- en leerplezier.

INLEIDING

De kerkmodi spelen in West-Europese muziek tot de 17e eeuw een rol van grote betekenis. Er is een enorm repertoire aan muziek in deze toonaarden gecomponeerd, zowel éénstemmig – Gregoriaanse volksliederen, Protestantse kerkliederen zoals Koralen – als meerstemmig – missen, motteten, chansons, madrigalen en instrumentale muziek.

In het verloop van de 17e eeuw verdwijnen de kerkmodi geleidelijk om plaats te maken voor majeur en mineur. In de laat-Romantiek keren ze in bescheiden mate terug, vaak als quasi-archaïsche kleuringen van majeur en mineur. In de 20e eeuw maken componisten als Claude Debussy en Béla Bartok veelvuldig gebruik van de modi. Voor een deel is dit gerelateerd aan het gebruik van volksliedmateriaal, waarin modaliteit immers van oudsher een grote rol speelt.

In dit verband kan ik ook de *'49 Deutsche Volkslieder'* van Johannes Brahms aanbevelen, waarvan nummer 42 ['In Stiller nacht'](#) een zeer bekend lied is en waar later ook een koorzetting van is gemaakt.

Een korte historie

De kerkmodi worden vanaf de 9^e eeuw in muziektheoretische tractaten beschreven. De vroegste bronnen zijn Alcinus' **Musica** en Aurelianus Reomensis' **Musica Disciplina**.

Het Gregoriaanse repertoire is in die tijd al zeer uitgebreid en over een groot deel van West-Europa verspreid. Vanaf het moment dat muziektheoretici over de 'moderne' kerktoneeltoonaarden gaan schrijven wordt ook de relatie met het Gregoriaans gelegd. Bijzonder duidelijk blijkt dit bijvoorbeeld uit Hucbald van St. Amands tractaat **De Instituione Harmonica** (ongeveer 880), waarin modusleer en de praktijk van het Gregoriaans onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Hieruit ontstaat een belangrijke richting in het denken over modaliteit, waarin de muziekpraktijk als uitgangspunt dient. Aanvankelijk het Gregoriaans en later ook de meerstemmigheid.

De modi worden uit composities geabstraheerd op basis van enkele specifiek-melodische criteria zoals de ambitus (omvang), de melodische steuntonen (finalis, reciteertonen, tonen die in grote sprongen voorkomen) en karakteristieke melodische wendingen.

In de muziektheorie wordt onder contrapunt verstaan het verband tussen twee of meer stemmen. De term komt uit het Latijn, van punctus contra punctum, noot tegen noot.

In meer algemene zin wordt onder de term contrapunt verstaan: polyfonie, of: een tegenmelodie ('een contrapunt'). Zo kan ook worden gesproken over contrapuntische muziek, waarmee aangeduid wordt dat er verschillende melodische ontwikkelingen tegelijkertijd plaatsvinden.

Methode

Voor het aanleren van het Contrapunt hanteer ik een methode die al eeuwen lang wordt gebruikt. Als eerst moet je een cantus firmus leren schrijven. En met cantus firmus (Latijn voor "vaste zang") duidt men in de Middeleeuwen, de Renaissance en Barok de muzikale partij aan die de melodie of een melodisch motief van lange noten voorstelt,

meestal gezongen door de tenor. Deze werd toen nog *ténor* genoemd met de klemtoon op de eerste lettergreep, van *tenere*, Latijn voor houden, vasthouden.

De tenor zong de vaste melodie, die weinig werd gevarieerd, en deze werd door de andere stemmen omspeeld. In partituren wordt de *cantus firmus* soms aangegeven met de afkorting c.f.

In parodiemissen is de *cantus firmus* vaak een bekende melodie, bijvoorbeeld een Gregoriaanse melodie. In het stemmenweefsel van de polyfone muziek vormt de *cantus firmus* een rode draad.

In de vocale barokmuziek voor de protestante eredienst houdt de *cantus firmus* vaak een koraalmelodie aan. Zo klinkt in het [openingskoor van de Matthäus Passion](#) van Johann Sebastian Bach boven de meerstemmigheid als *cantus firmus* het koraal "Lamm Gottes".

Na het schrijven van deze eenstemmige melodie ga je over tot het schrijven van tweestemmigheid en vervolgens driestemmigheid en uiteraard volgt dan het vierstemmig schrijven.

Dit laatste hoofdstuk bestaat echter alleen uit opdrachten. Het vierstemmig schrijven is complex en alleen de echte diehards komen daar aan toe. Wanneer je de driestemmigheid goed afrondt heb je echt een heel goed beeld van het contrapunt en dat is waar ik je wil brengen.

Maak alle opdrachten, met zorg en aandacht, in een apart schrift of map op muziekpapier. Besteed echt aandacht aan het netjes en overzichtelijk werken, daarmee haal je meer uit deze studie.

De 12 modi

De kerktoonaarden of *modi* (meervoud van *modus*) zijn de zeven diatonische toonladders die uit de stamtönen c d e f g a b kunnen worden samengesteld. Tot ongeveer 1600 was de gehele West-Europese muziek gebaseerd op deze toonladders, met uitzondering van die van b. De verminderde kwint in deze toonladder werd vroeger als te dissonant ervaren.

De namen van de *modi* zijn *Dorisch*, *Frygisch*, *Lydisch* en *Mixolydisch*, ontleend aan de namen van de landstreken in het oude Griekenland waar deze toonladders in gebruik zouden zijn geweest.

Er werden twee soorten toonladders onderscheiden: de *authentieke*, die liepen van de grondtoon (of *finalis*, wat letterlijk betekent "eind-toon") tot het octaaf. En de *plagale* (afgeleide), die liepen van onderkwart tot bovenkwint. De plagale toonladders werden van de authentieke onderscheiden door toevoeging van het woord *hypo* (onder). *Hypodorisch* is dus hetzelfde als *Dorisch plagaal*. Het verschil tussen een plagale toonladder en de authentieke waarvan hij is afgeleid zit in de omvang (*ambitus*). Beide toonladders hebben dezelfde *finalis*.

	finalis	ambitus	dominant
dorisch	d	d - d	a
hypodorisch	d	a - a	f
frygisch	e	e - e	(b) c
hypofrygisch	e	b - b	(g) a
lydisch	f	f - f	c

	finalis	ambitus	dominant
hypolydisch	f	c - c	a
mixolydisch	g	g - g	d
hypomixolydisch	g	d - d	(b) c

In de 16^e eeuw werden aan deze toonladders de volgende toegevoegd, omdat hierop verschillende volksmelodieën waren gebaseerd:

	finalis	ambitus	dominant
ionisch	c	c - c	g
hypoïonisch	c	g - g	e
aeolisch	a	a - a	e
hypoäeolisch	a	e - e	c

Van de toonladder op b werd lange tijd in de praktijk geen gebruik gemaakt. Deze theoretische kerktoonladder kreeg de naam *Lokrisch*.

Dominanten van de kerktoonaarden

In de kerktoonladders is de dominant een melodisch centrum waaromheen de melodie zich beweegt.

In alle authentieke kerktoonladders is de kwint dominant met als uitzondering de Frygische modus, daarin is de sext de dominant.

In alle plagale modi is de terts van de finalis dominant, alleen in de Hypofrygische en de Hypomixolydische de kwart van de finalis.

In onderstaand voorbeeld zijn de omvang van de modi aangegeven. Beginnend en eindigend op de finalis en de dominant in het midden.

HOOFDSTUK 1 - ÉÉNSTEMMIGHEID

Door het luisteren naar alle voorbeelden in de inleiding, ben je nu meer bekend met Gregoriaans muziek en weet je wat het klankbeeld is van deze muziek.

Hier nog enkele begrippen om je houvast te geven bij het schrijven:

Finalis: Grondtoon of slottoon van de melodie

Ambitus: Omvang van de melodie.

Dominant: De dominant is altijd de kwint boven (of de kwart onder) de tonica en is sterk verbonden met *harmonische* spanning ten opzichte van de tonica.

Let op: dominant is een term die in relatie tot kerktoonarden echter niet dezelfde betekenis heeft als in relatie met majeur en mineur.

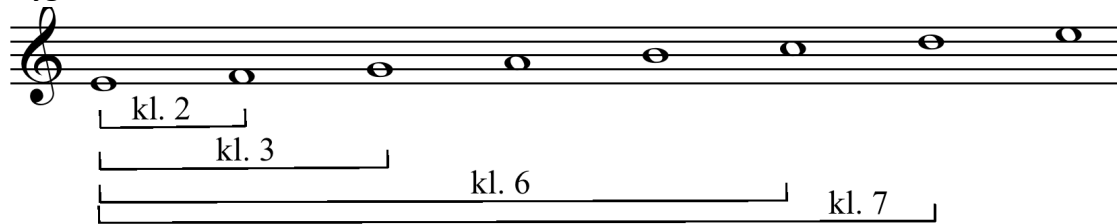
Cadens: Karakteristieke wendingen die vaak voorkomen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de cadens-formules aan het eind van een melodie waar ik later op terug kom.

Elke modus heeft zijn eigen specifieke kenmerken. Als je die kenmerken weet kan je sneller de modus herkennen en gebruiken.

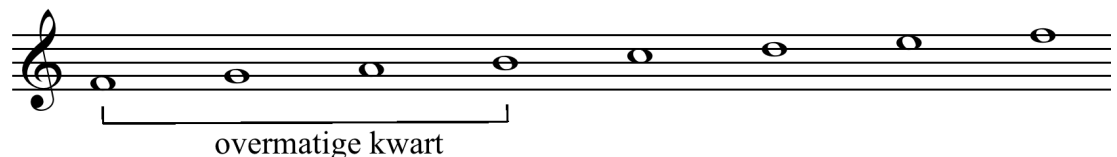
Dorisch:

Frygisch:

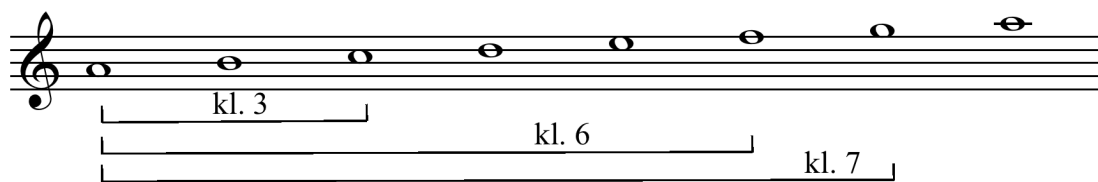
Lydisch:

Mixolydisch:

Aeolisch:

Natuurlijk kunnen de modi getransponeerd worden. In de muziek t/m de 16e eeuw blijft het echter beperkt tot de transposities naar onderkwint of bovenkwint met één mol aan de sleutel.

Voortekens: de dorische sext en lydische kwart kunnen worden verlaagd.

In cadensen kan de leidtoon worden ingevoerd in dorisch, mixolydisch en aeolisch. En de aeolische sext kan worden verhoogd als hij oplost naar de leidtoon.

OEFENING 1 - kerktoonladders

- Noteer de Dorische, Frygische, Lydische en Mixolydische modi op G en geef d.m.v. een pijl aan waar de finalis en de dominant zich bevinden.
- Noteer de Hypodorische, Hypofrygische, Hypolydische en Hypomixolidische modi en geef d.m.v. een pijl aan waar de finalis en de dominant zich bevinden.
- In welke modus staat het volgende fragment?

A musical score for a vocal fragment in G minor, 3/4 time. The melody is written on a treble clef staff. The lyrics are: De - us nos - ter re - fu - gi - um et vir - tus, De - us nos - ter re - fu - gi - um et vir - - - - - tus. The melody consists of quarter and half notes, ending with a double bar line.

OEFENING 2 - melodieën

De eerste praktische oefening is het schrijven van een melodie. Met het advies deze niet te lang te maken, ongeveer twintig tonen. De melodie begint en eindigt op de finalis, in hetzelfde register. In een later stadium zijn er ook andere mogelijkheden.

De omvang blijft binnen de grenzen van de gekozen modus, authentiek of plagiaal.

Componeer nu vier melodieën in hele noten zonder maatstrepen. Schrijf deze melodieën voor vier verschillende stemsoorten en elk in een verschillende modus.